

Ödörös Ferenc

MEGJEGYZÉSEK AZ EGYSZERŰ FORMÁK PRAGMATIKÁJÁHOZ

Előadásomban egy olyan tárgyterületről kívánok megjegyzéseket tenni, amelyet az un. strukturalista irányzatok jórészt vizsgálódásaik körén kívül helyeztek, a hagyományosabbnak nevezett törekvések pedig nem tárgyaltak szisztematikusan. Miután az irodalmi műveket az irodalmi kommunikációban működő strukturáknak tekintem, úgy vélem: az irodalmi jelenségek struktúra- és folyamatjellegének együttes, integrált vizsgálata a szemiózis pragmatikai aspektusának rendszerszerű megragadásával valószínűsíthető meg. Az eddigi kutatások töredékes voltára való hivatkozással megállapításaimat alapvetően kísérleti jelleggel kívánom közreadni.

Arra a kérdésre óhajtok választ találni, hogy a pragmatikai jellemzők mint egy irodalomszemiotikai rendszer elemei mennyiben adhatók meg interszubjektíven, illetve e jellemzők milyen befolyást gyakorolhatnak az irodalmi művek osztályozására. Kifejtésem egészét tekintve módszertani jellegű; a lehetőséget kutatja, s a lehetőség bizonyítékait tekinti eredménynek.

A morrisi szemiotika értelmében a pragmatika a jel és a jelhasználók relációját veszi számba, az interpretánst határozza meg, azaz azt a változást, amely a jelhasználóban a szemiózis során jön létre. Az irodalmi pragmatikának eszerint azokat a változásokat kell leírnia, amelyek egy adott szövegstruktúra irodalmi befogadásának kezdeté és befejezése között az olvasóban lejátszódnak.

Az első kérdés, amely az irodalmi pragmatika kidolgozása közben felvetődik, a következő: Mi a magyarázata annak, hogy egy szövegstruktúrához egynél több interpretáció

rendelhető? Általánosságban Montague un. indexikális pragmatikája alapján válaszolhatunk. Egy természetes nyelv indexikális kifejezéseire különböző denotátumokat a használat kontextusának függvényében kapcsolhatunk. Montague pragmatikai elképzeléseinek továbbfejlesztői az indexikális kifejezéseken működő F funkció működését kiterjesztették a természetes nyelvek egyéb kifejezéseire is. A használati kontextust - a szituációból elvonatkoztatottan - releváns referenciapontok halmazának tekintik. E halmaz kitüntetettje a G funkció, amely a morrisi jelhasználóval azonosítható. Interpretációelméleti megközelítésben a jelhasználók közül a hallgató funkciója válik számunkra érdekessé.

Az egyes kontextuális jellemzők mint referencia-pontok csak a hallgató mentális strukturáján keresztül tölthetők be funkciójukat az egyes interpretációk kijelölésében. A hallgató mentális strukturáját rendezett hármasként $\langle K, W, E \rangle$ írhatjuk le, amely a hallgató tudását, akaratit és értékelő rendszereit tartalmazza. Ezeket a mentális területeket alapvetően pszichológiai szempontból közelíthetjük meg. A használati kontextus többi jellemzőjét szociológiai vizsgálódások eredményeként kaphatjuk meg. A hallgató aktuális kontextusában létező társadalmi konvenciók mindig meghatározó szerepet játszanak, s az adott társadalmi kontextus függvényében értelmezhetők. A társadalmi szituáció bármely eleme relevánssá válhat a szövegstruktúra természetétől függően, de általában az idő, a tér, a társadalmi struktúra, e strukturában a hallgató pozíciója, relációi, funkciói, jellemzői, illetve a kommunikációs minták az alapvetőek.

A csupán jelzésszerűen említett kontextuális jellemzők a természetes nyelvi kommunikáció szabályszerűségei függvényében funkcionálnak. Ebben az előadásban eltekintve ezektől a szabályszerűségektől, bizonyos, csak az irodalmi befogadásra-dekódolásra jellemző általános szabályszerűségeket említem meg.

Az első szabályszerűség az irodalom fikció-jellegéből adódik, miszerint nem szükségszerű, hogy az olvasó p -t, azaz a szöveg komplex propozicionális strukturáját igaznak vélje. Viszont az olvasó p -t valamiképpen vonatkoztatni kívánja a világra, e törekvésének sikerét a már az Arisztotelész által is megfogalmazott valószerűség kritériuma biztosítja. Az olvasó a szöveg jelentését általános szinten igaznak tekinti. A második szabályszerűségben ezt az általánosítást implikációval fejezzük ki, p , azaz a szöveg komplex propozicionális strukturája implikálja q -t, és az olvasó q -t mint általános érvényű igazságot fogadja el.

Az eddig érintett kontextuális jellemzők és irodalmi interpretáció-szabályok csak arra adhatnak magyarázatot, hogy bizonyos kontextusok egy adott szövegstruktúrára milyen interpretációkat engednek meg. Végeredményben egy kiterjesztett, kontextuális szemantikai vizsgálat részei.

Viszont a pragmatika valójában a következő kérdésre vár választ: milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy az olvasóban bizonyos változások létrejöhessenek?

Van Dijk kutatásaira támaszkodva úgy vélem: ez a változás az olvasó mentális strukturájában játszódik le. Megjegyzendő, hogy egyes szövegek irodalmi "használatuk" mellett egyidejűleg praktikus funkciókat is betölthetnek, illokuciós aktusokként is működhetnek. Így az olvasót közvetlenül orientálhatják bizonyos cselekvések végrehajtása, illetve elkerülése tekintetében. Miután a szöveg irodalmi működése során nem kapcsolódik közvetlenül az olvasó aktuális kontextusához, csupán egy implikáció révén utal rá, így az irodalmi szemiózis kiváltotta hatást célszerű az olvasó mentális strukturájára korlátozni, s a morrisi interpretánst attitűdváltozásként tekinteni, amelynek nem kell közvetlenül megnyilvánulnia az olvasó viselkedésében.

Az attitűdváltozás meghatározására a következő eljárás

rást vélem célravezetőnek: A szöveg szintaktikai strukturája alapján a természetes nyelvi kommunikáció szabályszerűségei szerint meghatározom a szöveg elsődleges szemantikai strukturáját, azaz - az eddig használt terminológiában megfogalmazva: létrehozom p -t. Miután az irodalmi kommunikációban nem az elsődleges szemantikai struktúra a meghatározó, hanem az ebből implikálható, általánosítható másodlagos jelentés, így a szöveg másodlagos szemantikai strukturájának leírása során kapom meg a lehetséges interpretációk halmazát, tehát a p -ből implikálható összes q -t. Ebből az interpretáció-halmazból a releváns referencia-pontok segítségével az aktuális kontextusban helyénvaló interpretációt, azaz egy bizonyos q -t jelölök ki. A helyénvaló interpretáció kontextuális feltételeivel határozható meg a normális irodalmi kommunikáció során létrejövő, a szövegstruktúrára adekvát attitűdváltozás.

A továbbiakban kísérletet teszek a most ismertetett eljárás aktuális működésének bemutatására. A következő egyszerű formát fogom elemezni:

A pap is csak vétkezik,
ha jó kedve érkezik.

Miután az eddigi vizsgálatok a szövegek szintaktikai és szemantikai elemzésében jelentős eredményeket értek el, módszertani szempontból számunkra most nem relevánsak. Így elsősorban a kontextuális szemantikai, illetve a pragmatikai elemzésre összpontosítok.

A szöveg szintaktikai strukturája alapján közmondásnak minősül, mivel propozicionális strukturáját egy univerzális kvantor vezeti be és egy implikációt tartalmaz: minden x -re igaz, hogy ha x f és x g , akkor x h .

Az erre épülő elsődleges szemantikai reprezentáció: minden x -re igaz, ha x pap és x jókedvű, akkor x vétkezik.

A másodlagos szemantikai reprezentáció az elsődleges szemantikai reprezentáció összetevőinek általánosítás a révén konstruálódik.

"pap": egy intézményes normarendszer hivatalos képviselője

"jó kedv": pozitív mentális állapot

"vétkezik": valamely normát, szabályt szeg meg

A közmondás nyelvi felépítéséből a "csak" és az "is" rendelkezik szemantikai módosító funkcióval. A "csak" felerősíti a normaszegő hivatalos státusza és valóságos cselekvései közötti ellentétet, az "is" pedig a normaszegést terjeszti ki másokra.

Igy a közmondás másodlagos szemantikai reprezentációja: Normaszegés kiterjesztése azáltal, hogy egy intézményes normarendszer hivatalos képviselője pozitív mentális állapotban megszegi e normarendszert.

A másodlagos szemantikai struktúra foglalja magában a lehetséges interpretációk halmazát. Ebből az interpretációhalmazból jelöli ki az F funkció a releváns referencia-pontok függvényében az aktuálisan helyénvaló interpretációkat. Így a kontextuális elemzésben először a releváns referencia-pontokat határozzuk meg. Elemzendő közmondásunk esetében egyetlen referencia-pont releváns, mégpedig a társadalomnak az a részhalmaza, amelynek tagjai valamely intézményes normarendszer hivatalos képviselői, s akik megszegik e normarendszert. Így a releváns referencia-pont egy g csoportból, egy s normarendszerből, s a köztük levő relációkból áll:

1. gRs, azaz g reprezentálja s-t,
2. gMs, g megszegi s-t.

Megjegyzendő, hogy a társadalmi kontextusnak csak azok az elemei funkcionálisak egy adott interpretálás során, amelyeket ismer az olvasó, és úgy ahogy ismeri őket, a társadalmi kontextus perceptuálisan kerül kapcsolatba az interpretációval. Így az előbb meghatározott referencia-pont elemeit az olvasó mentális strukturájába beágyazottan kell figyelembe vennünk.

A továbbiakban megpróbálkozom egy bizonyos interpretáció kontextuális feltételeinek leírásával. Módszertani

szempontból célszerűnek tűnik, hogy egy bizonyos olvasói interpretációt rekonstruáljak és erre "építsem fel" a feltételeket. Ez a lehetséges interpretáció a következőképpen hangzik:

"Elvonatkoztatok a papoktól, mivel itt egy általánosabb érvényű igazság fogalmazódik meg. Azokra az emberekre gondolok, akik hivatalos pozíciójuk ellenére bizonyos vétségeket követnek el. Azt az intézményes formát, amelynek képviselői, maguk sem tartják érvényesnek. Én elsősorban dogmatikus intézményekre gondolok, véleményem szerint ez a közmondás az ilyen intézmények érvényességét kérdőjelezi meg."

Az elhangzott értelmezés explikációja: az s normarendszerhez a dogmatikus intézményeket rendeljük, a g csoporthoz pedig s hivatalos képviselőit. Az olvasó a közmondás egészét mint egy dogmatikus normarendszer érvénytelenítését interpretálja.

Az interpretáció létrejöttének feltételei:

1. feltétel: Biztosított a kommunikáció zavartalan menete. Ezzel kizárjuk mind a kommunikáció fizikai akadályait, mind az élösködő kommunikációs formákat.

2. feltétel: Az olvasó ismeri a természetes nyelvi kommunikáció szabályszerűségeit.

Ez biztosítja a megnyilatkozás elsődleges szemantikai reprezentációjának létrehozását, a megnyilatkozásnak mint természetes nyelvi jelenségnek a megértését.

3. feltétel: Az olvasó ismeri az irodalmi kommunikáció szabályszerűségeit.

A fikcionalitás- és a valószerűség- szabályok relevánsak, ezeket már a korábbiakban ismerttettem.

4. feltétel: Az olvasó irodalomként dekódolja a megnyilatkozást. Mivel az irodalmi jelenségek szintaktikai és/vagy szemantikai univerzáliaiát az eddigi kutatások nem tudták kielégítően megadni, egy megnyilatkozást konvenciók alapján tekintünk irodalminak. A megnyilatkozás nyomtatásban való megjelentetése, illetve irodalmi vol-

tára utaló címek, feliratok betölthetik a konvencionális zálás funkcióját.

5. feltétel: Az adott megnyilatkozás tartalmazza a p proposíciót és a p implikálja q lehetőségét.

6. feltétel: Az olvasó az eliminált s normarendszert dogmatikus intézménynek tekinti.

7. feltétel: A megnyilatkozás másodlagos szemantikai strukturájában a q reprezentálja s -t $/gRs/$ és a q megsze-
gi s -t $/gMs/$ relációk között az olvasó ellentmondást ál-
lapít meg.

Általánosítva: az olvasó negatívan értékeli, ha egy norma-
rendszert saját képviselői szegnek meg.

8. feltétel: Az olvasó úgy véli, ha egy normarendszert
saját képviselői szegnek meg, akkor ez a normarendszer ér-
vényét veszti.

Ugyanis az olvasó vélekedhet úgy is, hogy a normaszegés általános emberi jellemző, a hivatalos képviselőknél is előfordulhat, s ettől még egy normarendszer nem veszti el érvényességét. A közmondást eképp nem egy normarendszer érvénytelenítésének tekintené, hanem egy általános emberi jellemző, a vétkezés kifejezésének.

A szemantikai elemzés eredménye: az s normarendszer érvénytelenítése. Feltételezhető, hogy az elemzett közmondás különböző hatást válthat ki egyes olvasókban. A továbbiakban egy bizonyos attitűdváltozás feltételeit kutatom. Az interpretációra adekvátan az s normarendszer érvénytelenítésében határozom meg ezt az attitűdváltozást. Azért szükséges még bizonyos pragmatikai feltételek megfogalmazása is, mivel nem szükségszerű, hogy egy megnyilatkozás interpretációjának eredménye azonos legyen az olvasóban keltett hatással.

1. feltétel: t_1 időpontban az olvasó pozitívan értékeli az s normarendszert, érvényesnek minősíti.

A t_1 időpont annak az A_1 állapotnak a konstituense, amelyben a hallgató nem ismeri a közmondást.

2. feltétel: t_2 időpontban az olvasó negatívan érté-

keli az s normarendszert, érvénytelennek minősíti.

A t_2 időpont annak az A_2 állapotnak a konstituense, amelyben az olvasó ismeri a közmondást.

Természetesen ez a két feltétel csak ideális esetekben teljesülhet. Az irodalmi műveknek az olvasókra tett hatását ugyancsak túlbecsülnénk, ha úgy gondolnánk, hogy egyetlen mű befogadását minden esetben egy teljes attitüdváltozás kíséri. Az irodalom valóságos működését figyelembe véve csupán azt fogalmazhatom meg, hogy az olvasó attitüdjait valamilyen /pozitív vagy negatív/ irányban orientálja egy adott megnyilatkozás befogadása és csak irodalmi művek sokasága a társadalom egyéb hatásmechanizmusaival együtt alakíthatja át az olvasó mentális strukturáját.

3. feltétel: Az olvasó attitüdváltozása az adott megnyilatkozás befogadása által jön létre.

Nyilvánvalóan egy irodalmi mű befogadása közben sok egyéb hatás is érheti az olvasót, számunkra csak az minősülhet az irodalmi pragmatika szempontjából relevánsnak, amit maga a mű vált ki.

4. feltételként egy attitüdváltozást fogalmazok meg: az olvasóban a megnyilatkozás befogadása alatt pozitív attitüd alakul ki az adott megnyilatkozás vonatkozásában. Az olvasónak "jónek kell tartania" vagy "jónek kell éreznie" a művet ahhoz, hogy a műben foglalt kijelentéseket el tudja fogadni.

5. feltétel: Az olvasó az s normarendszer érvénytelenségét igaznak tekinti.

Mivel az irodalmi alkotásokban általános érvényű kijelentések fogalmazódnak meg, így q helyénvalóságának nem feltétele, hogy az olvasó igaznak vélje saját kontextusában. Elegendő, ha legalább egy olyan kontextust tud a q általános érvényű kijelentéshez rendelni, amelyben q-t igaznak véli.

6. feltétel: Végül az olvasó az adott megnyilatkozáshoz az s érvénytelenítése interpretációt kapcsolja. En-

nek feltételeit az un. kontextuális szemantikai elemzés során határoztam meg.

A kontextuálisan megadott szemantikai és pragmatikai feltételek remélhetően valamelyes bizonyítékul szolgálhatnak, hogy egy bizonyos szövegstruktúra csak bizonyos kontextusokban képes érvénytelenítésként funkcionálni. Ezeket a feltételeket - eltekintve a természetes nyelvi és az irodalmi kommunikáció általános feltételeitől - szabályszerűségekként próbálom meg rögzíteni. Elvonatkoztatok az elemzett közmondás egyedi vonásaitól, s megkísérlem az érvénytelenítésként működő irodalmi művek egy tipusára kiterjeszteni megállapításaimat.

1. szabály: Egy adott irodalmi megnyilatkozás - továbbiakban M - akkor működhet az érvénytelenítés egy típusaként, ha létezik legalább egy t_1 időpont, amikor az olvasó pozitívan értékeli az s normarendszert. A t_1 időpont annak az A_1 állapotnak a konstituense, amelyben a hallgató nem ismeri M-t.

2. szabály: M akkor működhet az érvénytelenítés egy típusaként, ha az olvasó M-hez az s érvénytelenítése interpretációt rendel. Ehhez a szabályhoz két kiegészítő szabály tartozik:

/i/ Az M másodlagos szemantikai strukturájában az s normarendszernek egy másik szemantikai konstituenssel való szembenállását az olvasó negatívan értékeli.

/ii/ Ezt a szembenállást az olvasó az s normarendszer érvénytelenítésének tekinti.

3. szabály: M akkor működhet az érvénytelenítés egy típusaként, ha az olvasó legalább egy kontextusban érvénytelennek minősíti az s normarendszert.

4. szabály: M akkor működhet az érvénytelenítés egy típusaként, ha létezik legalább egy t_2 időpont, amikor az olvasó negatívan értékeli az s normarendszert. A t_2 időpont annak az A_2 állapotnak a konstituense, amelyben az olvasó ismeri M-t.

Ezek a kontextuális szabályszerűségek olyan irodalmi művek működését szabályozzák, amelyek az olvasót valamely normarendszer érvénytelenítésére orientálják. Ezek a szabályok kiegészítendőek szintaktikai és szemantikai szabályszerűségekkel, amelyek segítségével egy bizonyos irodalmi műalkotástípus határozható meg.

A megadott kontextuális szemantikai és pragmatikai feltételek - szabályszerűségek jórészt az olvasó mentális strukturájára vonatkoznak. Az olvasó tudatát determináló kontextuális jellemzőket a társadalmi környezet és az egyén tudata között működő folyamatoknak, transzformációknak nem kielégítő ismerete következtében nem tudtam meghatározni. A további kutatásokban bizonyos attitűdtípusok leírását megvalósíthatónak tartom. Ehhez az irodalmi kommunikáció pragmatikai aspektusának kategóriáit és műveleteit szisztematikusan meg kell határoznunk. Ha valóban sikerül a szövegstrukturát és a kontextust egy egységes folyamatban integrálni, akkor az olvasói attitűdtípusok függvényében a szövegstrukturatípusok az irodalmi művek bizonyos osztályait képesek lennének funkcionálisan reprezentálni.

Irodalom

- Abrahams, Roger D.: The Complex Relations of Simple Forms
1969 in: Ben-Amos /ed./ Folklore 1976
- Apostel, Leo: Further Remarks On the Pragmatics of Natural
1971 Languages in: Pragmatics of Natural
Languages /ed. Bar-Hillel, Y./
Reidel, Dordrecht-Holland 1-33. p.
- Austin, John L.: How to Do Things with Words, Oxford
1962
- Bar-Hillel, Yehoshua: Indexical Expressions in: Mind
1954 359-379. p.
- van Dijk, T. A.: Some Aspects of Text Grammar Mouton The
1972 Hague Paris kül. 165-219. p. 313-342. p.

- van Dijk, T. A.: Pragmatics and poetics in: Pragmatics
1976 and literature /ed. van Dijk, T. A./
23-57. p.
- van Dijk, T. A.: Pragmatics of literary communication
1977a /kézirat/ 31. p.
- van Dijk, T. A.: Context and Cognition in: Journal of
1977b Pragmatics 1 /3/
- van Dijk, T. A.: Pragmatics in: van Dijk, T. A. Text and
1977c Context 167-247. p. Longman London and
New York
- Kanyó Zoltán: Narrative and Communication /kézirat/
1980
- Koj, Leon: Pragmatics, Logical in: Proceedings of the
1979 Conference on Semiotic Terminology 57-78. p.
- Lewis, David: General Semantics in: Semantics of Natural
1970 Language /ed. Davidson and Harman/
Reidel, Dordrecht-Holland 169-218. p.
- Montague, R.: Pragmatics in: Formal Philosophy Selected
1974 Papers of Richard Montague New Haven and
London, Yale University Press 63-68. p.
- Montague, R.: The Proper Treatment of Quantification in
1974 Ordinary English in: Formal Philosophy...
247-269. p.
- Morris, C. W.: Foundations of the Theory of Signs, in:
1938 International Encyclopedia of Unified
Science I./O. Neurath, R. Carnap, C.
Morris/ 79-135. p.
- Petőfi, Sándor János: Written, spoken and face-to-face
1979 verbal communication. Some philosophical
aspects of investigation of natural
language, in: Proceedings of the 4th
Wittgenstein Symposium, Kirchberg/Wechsel,
Austria, 1979.
- Searle, J. R.: Speech Acts. An Essay in the Philosophy
1969 of Language, Cambridge, Cambridge Uni-
versity Press, Chapter 3: The Structure
of Illocutionary Acts 54-71. p.

Stalnaker, Robert C.: Pragmatics, in: Semantics of Natural Language, /ed. Davidson and Harman/ 380-397. p.

Székely Gábor: Montague-Grammatik und Literarische Semantik, in: Studia Poetica 3. /ed: Kanyó Zoltán/ 125-148. p.

Thomason, Richmond: Introduction, in: Formal Philosophy... 1974 63-68. p.